

JADWIGA LINDE-USIEKNIIEWICZ

Uniwersytet Warszawski

e-mail: jlinde@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7083-0486>

TO, CO SIĘ WYMKNĘŁO:
DEKONSTRUKCJA AMALGAMATÓW POJĘCIOWYCH
I NOWE AMALGAMATY W WIERSZU *CHIRURGICZNA
PRECYZJA* STANISŁAWA BARAŃCZAKA

THAT WHICH HAS SLIPPED AWAY: DECONSTRUCTION
OF CONCEPTUAL BLENDS AND NEW BLENDS
IN “CHIRURGICZNA PRECYZJA” BY STANISŁAW BARAŃCZAK¹

ABSTRACT: The paper presents a new reading of Barańczak’s poem “Chirurgiczna precyzja.” Instead of focusing on the widely recognized self-reflexive reading, the poem is interpreted as an illustration of the poet’s programme of language critique. In contrast to Author’s earlier poems addressing the language of propaganda of Socialist Poland, this poem is concerned with the USA military discourse. I argue that the titular phrase *chirurgiczna precyzja* refers not to the Polish expression but to English *surgical precision* and two other English coinages: *surgical strike* and *precision strike*. My analysis employs Conceptual Integration Theory to show that Barańczak’s poem deconstructs English conceptual blends, for which the input spaces are the concepts of ‘war’ and ‘surgery,’ and offers new conceptual blends stemming from corresponding input spaces in Polish.

KEYWORDS: cognitive linguistics, cognitive poetics, conceptual integration theory

SŁOWA KLUCZOWE: lingwistyka kognitywna, poetyka kognitywna, teoria integracji pojęciowej

¹ W anglojęzycznej wersji tytułu wykorzystano przekład pracy Jerzego Kandziory (2001a).

Wprowadzenie

Wiersz Barańczaka *Chirurgiczna precyzja* stanowiący tytułowy utwór ostatniego tomu poetyckiego (pełny tytuł: *Chirurgiczna precyzja: elegie i piosenki z lat 1995–1997*) doczekał się licznych błyskotliwych analiz i interpretacji². W wielu z nich jednak stanowi klucz do odczytania całego tomiku (np. Kandziora 2001b, Misiak 2007; Walczak 2013). W tekstach poświęconych przede wszystkim tytułowemu wierszowi napotykamy interpretacje sięgające do całego instrumentarium poetyckiego Barańczaka (np. Kandziora 2003a, 2003b). Wiele analiz zwraca uwagę na autotematyczny czy też metapoetycki charakter wiersza (np. Misiak 2007, Walczak 2013). Podstawą do takich interpretacji są m.in. dwa ostatnie dwuwiersze:

Nie demiurgiem – chirurgiem być, chociażby takim:
nie bardzo precyzyjnym, niepewnym, co znakiem
a co przypadkiem, ale, gdy czegoś dotyka,
świadomym, że jest ważne to, co się wymyka

Autorzy interpretacji zwracają też uwagę na narracyjny, według niektórych nawet gawędziarski, charakter utworu (Pietrych 2007, s. 121). Nie przysłania to jednak jego filozoficznej głębi, podkreślanej w tekstach mu poświęconych (np. Kandziora 2003a, 2003b).

Niemniej najprawdopodobniej „to, co się wymknęło” interpretatorom wiersza, to natura samego tytułowego wyrażenia. Van Nieuwerkerken (2007, s. 154) określa je mianem „zwrotu reklamowego”. Pietrych (2007, s. 121) mówi o frazeologii. Pisze zresztą:

Otóż, jak na lingwistę przystało, źródło tkwi w języku: to frazeologizm „chirurgiczna precyzja” – od niego rusza cała narracyjna akcja, którą animuje postępujący proces deleksykalizacji. I tak: w części I frazeologizm połączony z domeną nowoczesnej wojskowej strategii i batalistyki nazywa nieomyślnie trafienie pociskiem w wyznaczony obiekt (Pietrych 2007, s. 122).

Jej sformułowanie sugeruje, że zestawienie wyrażenia *chirurgiczna precyzja* z domeną wojskowości stanowi Barańczakowe poetyckie novum.

Na gruncie lingwistycznym jednak przyjęcie, że inspiracją dla Barańczaka był tu polski frazeologizm o postaci *chirurgiczna precyzja*, wydaje się mało prawdopodobne. Wyrażenie takie rzeczywiście jest zaświadczone w Narodowym Korpusie Języka Polskiego, ale analiza metadanych sugeruje, że upowszechniło się dopiero w XXI wieku. Wtedy też zostały opublikowane cytowane analizy, ale sam wiersz jest wcześniejszy i niewykluczone, że to właśnie m.in. tytuł tomiku

² Tytuł artykułu nawiązuje do zakończenia ostatniego wersu wiersza oraz do tytułu pracy Kandziory (2001b).

Barańczaka przyczynił się do jego przyswojenia w polszczyźnie i upowszechnienia. *Notabene*, wyrażenia tego nie odnotowuje także Krystyna Waszakowa, która zwraca uwagę na przenośne znaczenie ‘precyzja/dokładność’ przymiotnika *chirurgiczny* (Waszakowa 2017, s. 97).

W niniejszym artykule chcę zaprezentować inną hipotezę: przedmiotem refleksji poetyckiej Barańczaka, a zarazem źródłem konceptu frazeologicznego (Pustkowski 1973, s. 85, za: Dembińska-Pawelec 1999, s. 35) i obiektem dekonstrukcji nie jest polskie wyrażenie, ale jego angielski pierwowzór: *surgical precision*. Co więcej, nie tylko ta kolokacja, ale powiązane z nią w języku angielskim synonimiczne wyrażenia z dziedziny wojskowości – *surgical strike* ‘dosł. chirurgiczne uderzenie’, *precision bombing* ‘dosł. precyzyjne bombardowanie’ i *precision strike* ‘dosł. precyzyjne uderzenie’ – wszystkie trzy oddawane są w polszczyźnie zwrotem *nalot precyzyjny*³. Argumentem za taką interpretacją jest końcowe pięć wersów pierwszej części wiersza:

(...) czy w nim wytropimy
non sequitur, pytając: „Więc jakim to sensem
zazębia się chirurgia z bombą: krwawym mięsem?”
Mniejsza o bombę – ale czemu mam się zgodzić,
że „chirurgia” z „precyzją” to dwa synonimy?

Świadczą one o tym, że to nie podmiot liryczny lub autor zestawia wyrażenie *chirurgiczna precyzja* „z domeną nowoczesnej strategii i balistyki” – jak to sugeruje Pietrych (2007, s. 122) – lecz opowiada się przeciwko takiemu zestawieniu narzucałemu przez cudzy dyskurs. Co więcej, właśnie w angielskiej parze synonimicznych wyrażen *surgical strike* ‘lit. chirurgiczne uderzenie’ i *precision strike* ‘lit. precyzyjne uderzenie’ wymiennosc pierwszego członu pozwala zadać pytanie o synonimię. Trudno natomiast uznać polską konstrukcję *chirurgiczna precyzja* za zbudowaną z synonimicznych członów – mielibyśmy wtedy do czynienia z zestawieniem pleonastycznym atrybucyjnym, takim jak *wielki olbrzym* (Małocha-Krupa 2003, za: Guz 2006). Trudno jednak uznać wyrażenie *chirurgiczna precyzja* za pleonastyczne.

Jeżeli zatem synonimia nie może dotyczyć polskich jednostek leksykalnych, trzeba przyjąć, że w wierszu napotyamy echo dwujęzyczności Barańczaka, w której

[j]ęzykowy obraz świata ukształtowany przez język ojczysty zaczyna się rozmiącać z „nowym”, a nawet ten „nowy” zaczyna odkształcać już ustaloną świadomość językową (Górniak 2014, s. 74)⁴.

³ Waszakowa (2017, s. 98–99) odnotowuje także kalki: *chirurgiczne naloty bombowe, chirurgiczne bombardowania*, przy czym cytowane przez nią teksty pochodzą z roku 2017.

⁴ Wyraźniejsze ślady dwujęzycznej świadomości znajdujemy w innych, wcześniejszych co prawda utworach, np. w wierszu *Okno* z tomu *Atlantyda i inne wiersze z lat 1981–1985*, gdzie

O tomie *Chirurgiczna precyzja* pisze Reimann:

(...) ukazał się w 1998 roku i (...) od razu w gronie literaturoznawców wzbudził ambicje, by zebrane w nim utwory interpretować dokładnie, stosując całe metodologiczne instrumentarium, odkrywając warstwa po warstwie sensy tekstów. Dopiero wnikliwa lektura udowodnia, jak wiele zagadek trzeba rozwiązać, by wiersze odczytać ze wszystkimi wpisanymi w nie konotacjami, reminiscencjami, znaczeniami, grą na płaszczyźnie języka (...) (Reimann 2011, s. 113–114).

Wydaje się jednak, że w użytych do interpretacji tytułowego wiersza instrumentariach zabrakło metod o charakterze językoznawczym. Zastosowanie niektórych z nich pozwoliło postawić hipotezę, zaprezentowaną wyżej, że przedmiotem wiersza są wyrażenia angielskie, i uzasadnić ją argumentami semantycznymi i korpusowymi (dotyczącymi chronologii). W dalszej części rozważań wykorzystane zostaną inne narzędzia analityczne, wywodzące się z teorii amalgamatów pojęciowych (por. Libura 2010).

Teoria amalgamatów pojęciowych

Teoria amalgamatów pojęciowych (Fauconnier i Turner 2002) doczekała się licznych opracowań w języku polskim i w odniesieniu do polskiego materiału; jest też dobrze znana w polskim środowisku językoznawców kognitywnych⁵. Bywa również wykorzystywana w analizach literaturoznawczych, np. w odniesieniu do poezji, por. Kosiński 2007, Niezgodą 2014. W koncepcji tej „podstawowym elementem operacyjnym (...) są przestrzenie mentalne, których elementy łączą się, tworząc nowe przestrzenie nazywane amalgamatami” (Niezgodą 2014, s. 18). Same zaś „[p]rzejście mentalne są niewielkimi pakietami pojęciowymi konstruowanymi podczas myślenia i mówienia (...)” (Fauconnier i Turner 2002, s. 12, za: Zawisławska 2011, s. 28).

Konstruowanie amalgamatów syntetycznie opisuje Zawisławska:

W tworzeniu amalgamatów (...) wykorzystywane są (...) co najmniej dwie przestrzenie wyjściowe (...), co najmniej jedna przestrzeń generyczna (...), czyli uogólniona schematyczna konceptualizacja skupiająca elementy wspólne dla przestrzeni wyjściowych (...) i wreszcie nowa przestrzeń – amalgamat, który powstaje w wyniku scalenia wybranych elementów z przestrzeni wyjściowych (...). [W] procesie integracji pojęciowej mamy do czynienia z selektywnym przenoszeniem struktury przestrzeni wyjściowych do amalgamatu (...); nowa struktura pojęciowa dziedziczy tylko niektóre z elementów należących do przestrzeni wyjściowych (...). [M]ogą się [w niej – J.L.U.]

czytamy m.in.: „pozdrowi po imieniu przybysza, w języku / w którym »sąsied« i »bliźni« to jedno i to samo / słowo” (za: Kandziora 2001b, s. 157). Przedmiotem refleksji jest tu angielskie słowo *neighbor*.

⁵ Brak miejsca nie pozwala na wymienienie prac innych niż wykorzystane w tekście.

pojawiać nowe elementy, które nie zostały przejęte z żadnej przestrzeni wyjściowej (Zawisławska 2011, s. 28–30).

W wielu pracach wykorzystujących ten aparat zwraca się uwagę na to, że „wyrażenia językowe w tym ujęciu posiadają nie tyle stałe znaczenie, ile pewien potencjał znaczenia, który (...) aktualizuje się w postaci konkretnego sensu” (Libura 2010, s. 15). Mniejszą uwagę zwraca się na to, że z jednej strony bardzo często jeden z potencjalnych sensów może stać się konwencjonalnym znaczeniem danego wyrażenia i tak jest ono rozumiane, z drugiej zaś że użytkownicy języka mogą w zetknięciu z danym wyrażeniem aktywować inne niż pierwotnie zamierzone siatki pojęciowe związane z użytymi w wyrażeniu słowami (Linde-Usiekiewicz 2017, 2020). Zwykle takie operacje na znaczeniu zachodzą niepostrzeżenie dla użytkowników języka (Linde-Usiekiewicz 2017, 2020), zwłaszcza że bardzo często zmianom sensu nie towarzyszy zmiana denotacji (Linde-Usiekiewicz 2020). W analizowanym wierszu natomiast mamy do czynienia ze świadomym wielopoziomowym odrzuceniem integracji pojęciowej, która miałaby objąć chirurgię, precyzję i działania wojenne.

Wiązka amalgamatów pojęciowych *precision strike*, *precision bombing*, *surgical precision* i *surgical strike*

Zgodnie z teorią amalgamatów pojęciowych każde zestawienie słów tworzy amalgamat⁶. Możliwe siatki integracji pojęciowych stanowią *continuum*, w którego obrębie wyróżnia się jednak „cztery wyraźne, podstawowe typy: siatki simplex (...), siatki lustrzane (...), siatki jednozakresowe (...) i siatki dwuzakresowe (...)” (Libura 2010, s. 118–119). Opisywane tu cztery wyrażenia najprawdopodobniej reprezentują tylko dwa z wyróżnionych typów.

W wyrażeniach *precision strike* i *precision bombing* mamy do czynienia z siatkami jednozakresowymi, gdzie „przestrzenie wyjściowe są organizowane przez odrębne ramy kognitywne, ale tylko jedna z nich jest transferowana do amalgamatu, by określić strukturę nowej, zintegrowanej przestrzeni” (Libura 2010, s. 122). Odpowiednie ramy kognitywne to rama nalotu bombowego, wprowadzana przez rzeczowniki *strike* i *bombing*, z jednej strony, z drugiej zaś bardzo ogólna rama dokładności, wprowadzana przez rzeczownik *precision*, użyty jako przydawka. W wyniku integracji pojęciowej nalotu bombowego, którego zadaniem jest trafienie w określony cel, i dokładności otrzymujemy amalgamat obejmujący

⁶ Oczywiście nie tylko połączenia wyrazowe o statusie zestawienia czy kolokacji. W literaturze przedmiotu mowa jest m.in. o amalgamatach tworzonych przez całe narracje różnej długości. Por. liczne przykłady w pracy Fauconniera i Turnera (2002), np. dyskusja z Kantem (Fauconnier i Turner 2002, s. 59–62), a także elementy pozajęzykowe lub połączenie tekstu i obrazu, np. Bypass (Fauconnier i Turner 2002, s. 67 i nast.).

dwie własności: trafienie w wyznaczony cel militarny i oszczędzenie wszystkiego, co takim celem nie jest – np. miejsc zamieszkałych przez ludność cywilną. Powstały sens nie jest elementem standardowego znaczeniem rzeczownika *precision*, lecz powstaje w wyniku zestawienia i integracji ram kognitywnych z obu przestrzeni wyjściowych⁷.

W wyrażeniu *surgical precision* również mamy do czynienia z amalgamatem zbudowanym na siatce jednozakresowej: jedna przestrzeń wyjściowa zawiera ogólną ramę kognitywną dokładności wprowadzaną przez rzeczownik *precision*, druga zaś ramę kognitywną chirurgii wprowadzaną przez przymiotnikową przydawkę *surgical*. Z tej właśnie ramy do przestrzeni amalgamatu rzutowany jest wysoki stopień dokładności związany z zaawansowanymi technikami chirurgicznymi ratującymi życie i zdrowie, gdzie każdy błąd i każda niedokładność stanowiłyby zagrożenie życia. Wyrażenie to nie odnosi się wyłącznie do działań wojennych, ale jest wykorzystywane również w odniesieniu do nich dla wskazania, że naloty takie nie stanowią zagrożenia dla ludności cywilnej (Hougaard 2005, s. 1677).

Nieco bardziej złożona jest sytuacja dotycząca wyrażenia *surgical strike*. Najprawdopodobniej jest to amalgamat oparty na siatce dwuzakresowej, gdzie „przestrzenie wyjściowe są organizowane przez różne ramy kognitywne, obie przenoszone częściowo do amalgamatu, w którym – dzięki stopniowi pojęć – wyłania się również struktura dodatkowa” (Libura 2010, s. 125). Niemniej w wypadku tego amalgamatu w zależności od wybranych rzutowanych elementów przestrzeni wyjściowej chirurgii wyłaniający się sens może być różny. Mitchell i McTigue (2007, s. 396–397) wskazują na dwie takie możliwości. Przy jednej z nich z przestrzeni wyjściowej chirurgii rzutowana jest jedynie dokładność, wiązana ze współczesnym postrzeganiem techniki chirurgicznej. Najprawdopodobniej jest to najbardziej podstawowy (i zamierzony – por. Linde-Usiekniewicz 2020) sens tego amalgamatu, w którym precyzyjne trafianie w wyznaczone cele militarne oraz minimalizacja szkód, zniszczeń i śmierci dotyczących ludność cywilną przeciwstawiana są poprzedniej taktyce – zmasowanych nalotów dywanowych (por. Hougaard 2005, s. 1667–1668, 1671).

Autorzy zauważają jednak, że możliwa jest sytuacja, w której do przestrzeni amalgamatu rzutowana jest cecha aseptyczności, przez co wyłaniający się sens wskazuje na dehumanizację i bezduszość działań wojennych (Mitchell

⁷ Analogicznie jak w klasycznej już serii przykładów (i) *Dziecko jest bezpieczne*. (ii) *Plaża jest bezpieczna*. (iii) *Zabawka jest bezpieczna*. Dopiero zestawienie orzecznika *bezpieczny* z podmiotami poszczególnych zdań tworzy sensy dostępne przy standardowej interpretacji. Odpowiednio dla (i) dziecku nie grozi niebezpieczeństwo, a dla (ii) i (iii) plaża ani zabawka nie stanowią zagrożenia (Libura 2010, s. 17).

i McTigue 2007, s. 397). Przy takim wyniku integracji pojęciowej ta taktyka militarna byłaby oceniana negatywnie⁸.

Jak sugerowałam w Linde-Usiekniewicz 2017, możliwa jest jeszcze jedna integracja ram pojęciowych chirurgii i działań wojennych. Z przestrzeni chirurgii do amalgamatu rzutowane jest leczenie; wtedy nalot „nabiera charakteru terapii, pozwalającej wyciąć chorą tkankę (terrorystów, główną kwaterę wroga itd.)” (Linde-Usiekniewicz 2017, s. 473)⁹. Jak zatem widać, przywołane tu amalgamaty pojęciowe w swoich standardowych sensach zwykle realizują pozytywną waloryzację zjawiska, do którego odnoszą się odpowiednie wyrażenia: dokładność, unikanie przysparzania cierpienia niewinnym osobom i atak wojskowy jako leczenie.

Dekonstrukcje amalgamatów

Przy bliskim dosłownego odczytaniu wiersza jako całości ulega w nim dekonstrukcji amalgamat *chirurgiczna precyzja*. To on otwiera pierwszy wers i to sprzeciw wobec tego wyrażenia zamyka pierwszą część, co pokazano w cytacie (w. 29–33).

Niemniej cała pierwsza część wiersza poświęcona jest dekonstrukcji amalgamatów odnoszących się do nalotu, reprezentowanych przez wyrażenia *surgical strike*, *precision strike* i *precision bombing*. One właśnie stanowią tzw. ramę w tle (Evans i Green 2006, s. 409, za: Mierzwińska-Hajnos 2015, s. 60), bez której przywołania zestawienie chirurgii i precyzji z atakiem bombowym jawi się jako zaskakujące.

Istotnym zabiegiem pozwalającym na dekonstrukcję są: dwugłosowość tej części i wykorzystanie interpretacyjnego użycia języka (w początkowych w. 2–14 w zasadzie przytoczony jest głos zwolennika militarnych rozwiązań – specjalisty od *Public Relation* przywołanego w w. 23; drugi głos to głos autorski: w. 15–33)¹⁰. Głosy te są oddzielone składniowo: każdy z nich stanowi odrębne zdanie, wielokrotnie złożone i kunsztownie rozbudowane (Kandziora 2001b, s. 164). Przy czym interpretacyjne użycie języka w pełni pozwala na to, by głos autorski kontrolował głos przytaczany (Głowiński 1997, s. 45).

⁸ Nie znalazłam żadnych potwierdzeń wykorzystania tego potencjalnego amalgamatu w języku angielskim. Odnotowane przez Waszakową (2017, s. 98–99) negatywne oceny dotyczą tego, że wbrew precyzji sugerowanej przez samo określenie ofiarą tak nazywanych nalotów padała ludność cywilna.

⁹ Myśl taka zawarta jest także we wcześniejszym, co prawda, niż wiersz Barańczaka, ale odnoszącym się do zbliżonych realiów w tekście Lakoffa (1991).

¹⁰ Inspiracją do znalezienia w wierszu odrębnych głosów była dla mnie praca Głowińskiego (2016). O wielogłosowości wspomina też Trubicka (2011), ale nadaje temu pojęciu nieco inny sens. Termin *interpretacyjne użycie języka* pochodzi z pracy Sperbera i Wilson (2011, s. 314–323).

- 1 „Chirurgiczna precyzja”, którą się zachwala
w bombach najnowszej generacji:
taka rzecz, omijając wystawy Chagalla,
piaskownice, katedry i misie koala,
- 5 spada znad chmur dokładnie w komin restauracji,
nad rusztem robi skręt o dziewięćdziesiąt stopni
i, mknąc poziomo jak torpeda,
detonuje na czwartym od lewej orderze
na piersi dyktatora, (...)
- nie draśnie śpieszącego już z chili con carne
kelnera, ojca czworga dzieci:
bomba godzi wyłącznie w cele militarne.
- 15 Nie balistyka (na niej znam się dosyć marnie:
na szkoleniu wojskowym czytać po raz trzeci
Virginie Woolf pod stołem – to umiałem dobrze,
ale o bombach albo czołgach
nie chciałem wiedzieć więcej niż to, co konieczne,
- 20 to znaczy, że są dla mnie bardzo niebezpieczne)
wygląda podejrzenie w tej przechwałce/groźbie;
nawet nie bombastyczność, jaką chce mnie ołgać
- dyżurny specjalista od Public Relations,
gdy znów coś kosztownego zbroją
- 25 zakłady zbrojeń; jeśli czymś mnie straszy/śmiesz
rozdęcie słów w zeppelin (też „precyzyjniejszy”
i „bezpieczniejszy” jeszcze w chwili, gdy już płonął)
sloganu (...)

Rozbicie na dwa głosy pozwala na skrajną hiperbolizację opisu zalet precyzyjnego uderzenia (w. 3–13): opisany scenariusz bomby trafiającej jedynie w order na piersi dyktatora (w. 8–9) i nieraniącej nikogo więcej (w. 12–13) jest bowiem skrajnie nieprawdopodobny. Tym samym podważana jest wiarygodność innych zapewnień zwolennika precyzyjnych ataków, dotyczących tego, że ofiarami nie padają dzieła kultury ani ludność cywilna (odwiedzający wystawy i bawiące się w piaskownicy dzieci – w. 3–4)¹¹, ani zasoby przyrody i zagrożone gatunki (w. 4). Hiperbolizacja ta ma charakter ironiczny: „straszy/śmiesz” z w. 24.

Kolejnym efektem dwugłosowości pierwszej części wiersza jest możliwość przypisania nosicielowi głosu, który „zachwala [chirurgiczną precyzję – J.L.U.] w bombach najnowszej generacji”, próby infantylizacji odbiorcy: „misie koala” w w. 4 i dostrzeżony przez Pietrych (2007, s. 122) rym „Chagalla/koala”¹².

¹¹ O kłamliwym charakterze owych zapewnień głos autorski mówi zresztą wprost w w. 21–29.

¹² Zdaniem tej autorki „mówi się o tym w sposób figuratywnie żartobliwy – i to zarówno w płaszczyźnie sytuacyjnej, którą wyznaczają dość zaskakujące elementy (bomba omija

Dwugłosowość pozwala też na zmianę perspektywy, z której opisuje się nalot. Wersy 2–14 reprezentują perspektywę kogoś, kto naloty kontroluje. Głos autorski natomiast mówi z innego punktu widzenia: kogoś, kto – w efekcie odbytego szkolenia wojskowego (w. 15–20) – postrzega działania wojenne z perspektywy cywila, dla którego naloty bombowe stanowią zagrożenie. Dochodzi tu do zderzenia doświadczenia Stanów Zjednoczonych – kraju, który do 11 września 2001 roku nigdy nie był obiektem ataku bombowego – z doświadczeniem osoby wychowanej w kraju, w którym bombardowania własnego terytorium są częścią historii i elementem zagrożenia przedstawianego jako realne, na jakie ludność ma się przygotować – innymi słowy: z doświadczeniem mieszkańca Europy Wschodniej, czyli „E.E. przybysza z innego świata” (Barańczak 1990a). Nieprzypadkowe jest też przywołanie w scenie ilustrującej brak zainteresowania bohatera szkoleniem wojskowym właśnie Virginii Woolf (w. 16 w cytacie powyżej), autorki wielokrotnie dającej wyraz swoim antywojennym poglądom (Hussey 1991).

Tym samym zasadność amalgamatu łączącego nalot i chirurgię/precyzję podważana jest dwutorowo. Odrzuceniu ulega nie tylko sam amalgamat, ale także skonstruowana dla niego przestrzeń generyczna oparta na odpowiednościach między skutecznością działań wojennych a skutecznością leczenia chirurgicznego. Dokonana zostaje próba stworzenia alternatywnej przestrzeni generycznej, opartej na odpowiednościach między skutkami wybuchu bomby („krwawym mięsem”) i chirurgii, wstępnie odrzucona jako *non sequitur* (w. 30–31), ale dająca się wytropić w dalszej części wiersza, gdzie dekonstrukcji podlega amalgamat chirurgii i precyzji, ale pojawiają się nowe amalgamaty, dla których przestrzeniami wyjściowymi pozostają wojna i chirurgia.

Nowe amalgamaty wojny i chirurgii

Nowe amalgamaty o przestrzeniach wyjściowych wojny i chirurgii pojawiają się w drugiej i czwartej części utworu. Amalgamat z części drugiej stanowi antytezę amalgamatu działań wojennych jako terapeutycznej chirurgii. Przywołany jest inny scenariusz: działania wojenne oznaczają poszkodowanych poranionych pociskami, kartaczem (w. 39) i serią karabinową (w. 44), a chirurgia, jeżeli ratuje życie, to w sposób brutalny (w. 39–41) lub jest bezradna (w. 42–45):

- amputował kończynę urwaną kartaczem,
40 uciekając się, raczej
naturalnie, do ręcznej piły, nie lancetu;

piaskownicy, katedry, misie koala, aby na końcu ugodzić w order na piersi dyktatora), jak i warstwie stylistycznej: rym: Chagalla / koala, co niweluje ton serio” (Pietrych 2007, s 122).

do dziś – kimś, kto, nie patrząc nawet na zbielałą
 twarz nad kocem, odsłania krwawo–gnojną prozę
 serii w brzuch i diagnozę:

45 „Wynieść”.

Natomiast scenariusz z części czwartej wykorzystuje inne odpowiedności między ramą pojęciową wojny a ramą pojęciową chirurgii. Chory organ, grożący ciału śmiercią, jest elementem działań wojennych: jest jak kamikaze (w. 85), dokonujący samobójczego nalotu, lub żywą torpedą (w. 87):

wyrostek, przewieziony w brzuchu przez Atlantyck
 (zapomniany appendix mojej kontrabandy),

odezwał się – a byłem dawno po czterdziestce
 i narobił kłopotów: nie dość, że pękł, jeszcze

85 wszystko wokół zakaził, jakby kamikaze
 darł się we mnie: „Mam zginąć? Dobrze, gińmy razem!”.

Odłączenie ode mnie tej żywej torpedy
 sprawiło, że sam jestem ciągle żywy kiedy

90 myślę to; precyzyjny (a więc jednak!) lancet
 doktora W. S. dał mi jeszcze jedną szansę.

W amalgamacie zaobserwować możemy te same przestrzenie wyjściowe co w amalgamacie *surgical strike*: w jednej z nich mamy do czynienia z ramą pojęciową chirurgii (w. 89–90) i chorej tkanki, stanowiącej zagrożenie, którą usuwa operacja (w. 81–85), w drugiej zaś ramę pojęciową działań wojennych. Niemniej odpowiedności wykorzystane do stworzenia amalgamatu są inne: nie przeciwnik, ale pociski stanowiące element działań wojennych są chorą tkanką, którą usuwa chirurgia. Jest to zatem integracja pojęciowa stanowiąca swoiste odwrócenie powiązań kwestionowanego wcześniej amalgamatu, tak jak to się dzieje w rozbrajanych metaforach (Dobrzyńska 1994, s. 145). Z przestrzeni wyjściowej działań wojennych wybrane zostały elementy inne niż w dotychczasowych amalgamacach: samobójczego ataku lotniczego lub podwodnego. Przy takiej integracji pojęciowej chirurgia nie jest utożsamiana z prowadzeniem działań wojennych, lecz z przeciwstawieniem się im.

Amalgamat poety i chirurga

W części IV utworu odnajdujemy kolejny amalgamat, nienazwany tak w tekstach poświęconych wierszowi *Chirurgiczna precyzja*, ale trafnie rozpoznany, wnikliwie zinterpretowany i uznawany przez interpretatorów za najważniejszy element wiersza, niosący autotematyczne przesłanie (Walczak 2013, s. 95). Amalgamat

ten wprowadzony jest znowu interpretacyjnie, jako element cudzego głosu: „kolegów/koleżanek z pracy” (wersy 104–106):

(...) to było jak kartka,
105 która właśnie, z okazji mojej operacji,
przyszła dziś od kolegów/koleżanek z pracy.
Rysunek: operacja w toku; pochylone
plecy chirurgów tworzą spoistą zasłonę,
ponad którą wystrzela jak z procy, wysoko,
110 śliski wewnętrzny organ (śledziona, na oko)
a główny chirurg wrzeszczy obecnym w tej scenie:
„Nie wyrzucać – to może mieć jakieś znaczenie!”

Amalgamat jest kolejnym przykładem wykorzystania ramy w tle. Z przestrzeni pacjenta, w amalgamacie nienazwanej, lecz przywołanej przez scenariusz operacji, rzutowana jest postać pacjenta – Barańczaka, ale jednocześnie z innej ramy kognitywnej postać Barańczaka – tłumacza i teoretyka przekładu poetyckiego (por. Barańczak 1990b, 1992), dbającego o dotarcie do wszystkich sensów tłumaczonego utworu: to postulat w wierszu włożony w usta chirurga (w. 111–112). Amalgamat ten wykorzystuje relację identyczności (por. Fauconnier i Turner 2002, s. 95). W amalgamacie zatem „[p]oeta-chirurg ostrożnie odsłania wnętrze wiersza, w którym stara się uratować wszystkie niezbędne znaczenia” (Misiak 2007, s. 69), w przeciwieństwie do chirurga z w. 58–60 części drugiej:

[chirurgia – J.L.U.]
budzi niepokój tym, że zawsze się kwapiła
do konfiskat na zawsze: noga albo płuco,
60 odebrane – nie wróćą.

Zakończenie

Zaproponowana tu analiza wybranych fragmentów obrazowania poetyckiego w *Chirurgicznej precyzji*, wykorzystująca aparat teorii integracji pojęciowych, sugeruje pewne dodatkowe odczytania wiersza dotychczas interpretowanego przede wszystkim jako autotematyczny. Zgodnie z nimi w utworze kwestionowane jest nie tylko zestawienie chirurgii z precyzją, co dostrzeżono w wielu analizach i interpretacjach utworu, ale zestawienie chirurgii z działaniami wojennymi. Zakwestionowaniu podlega prawomocność dyskursu przedstawiającego działania wojenne jako zaawansowane technicznie leczenie. Kwestionowane jest z jednej strony przypisywanie chirurgii precyzji, z drugiej zaś przypisywanie działaniom wojennym precyzyjnego charakteru.

Przyjęta hipoteza interpretacyjna, zgodnie z którą dekonstrukcji podlega nie samo polskie wyrażenie *chirurgiczna precyzja*, ale wiązka wyrażen angielskich *surgical strike*, *precision strike*, *precision bombing*, prowadzi do dostrzeżenia w tekście nie tyle „niwelacji tonu serio” (Pietrych 2007, s. 122, zob. przypis 10), ile raczej zakwestionowania cudzego głosu:

Owe słowa, zawsze mające już pewne znaczenie, na początku, kiedy podmiot zaczyna mówić (postrzega siebie jako mówiącego), są konwencjonalne („głos” wypowiada je, posługując się językiem gazet, poradników, telewizji, krótko mówiąc – mass mediów, pod tym względem poeta pozostał zawsze wierny poetyckiemu programowi Nowej Fali) (van Nieuwerkerken 2007, s. 148–150).

Dekonstrukcja taka zgodna jest nie tylko z postulatem deautomatyzacji utartych wyrażen, która „podważa nie tyle skorupkę językowej ostrygi, ile klapkę przesłaniającą oko naszej językowej percepcji” (Barańczak 1995, s. 82, za: Tarnogórska 2019, s. 141). Jest też zgodna z dostrzeżoną u Barańczaka m.in. przez Trubicą (2011 s. 134) „krytyk[ą] języka”, która

rozumiana jednak w bardzo wąski sposób – jako krytyka pewnych jego destrukcyjnych moralnie właściwości. Język „interesuje” Barańczaka nie w abstrakcji, ale zawsze jako skierowany do kogoś komunikat, który wiąże się z określonymi niebezpieczeństwami i powinnościami. Postawa ta tylko z jednej strony sprzężona jest ze ściśle historycznym kontekstem i stanowi echo walki z nowomową w dobie PRL (...) (Trubicka 2011 s. 134).

W przedstawionej tu interpretacji wiersz jest w swej najbardziej podstawowej warstwie językowej elementem krytyki języka, zastosowanej nie do języka oficjalnej propagandy PRL, co stanowiło istotę lingwistycznej poezji Nowej Fali, lecz do militarystycznej propagandy „krajny wolnych i ojczyzny odważnych”. Innymi słowy: nie tylko N.N. z tomu *Sztuczne oddychanie* (Barańczak 1974), ale i E.E. zaczyna zadawać sobie pytania...

Bibliografia

- Barańczak, S. (1974). *Sztuczne oddychanie*. Londyn: Aneks.
- Barańczak, S. (1990a). *Tablica z Macondo*. Londyn: Aneks.
- Barańczak, S. (1990b). Mały, lecz maksymalistyczny Manifest translologiczny albo: tłumaczenie się z tego, że tłumaczy się wiersze również w celu wytłumaczenia innym tłumaczom, iż dla większości tłumaczeń wierszy nie ma wytłumaczenia, *Teksty Drugie*, 3, 7–66.
- Barańczak, S. (1992). *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dołączeniem małej antologii przekładów*. Poznań: Wydawnictwo a5.
- Barańczak, S. (1995). *Pegaz zdębiał*. Londyn: Wydawnictwo Puls.

- Demińska-Pawelec, J. (1999). *Światy możliwe w poezji Stanisława Barańczaka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dobrzyńska, T. (1994). *Mówiąc przenośnie... Studia o metaforze*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fauconnier, G., Turner, M. (2002). *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Głowiński, M. (1997). *Narracje literackie i nieliterackie*. Kraków: Universitas.
- Głowiński, M. (2016). Poezja i wielkie gadanie (Norwid – Szymborska – Barańczak). W: A. Kołakowski, A. Mencwel, J. Migasiński, P. Rodak, M. Szpakowska (red.), *Wśród ludzi, rzeczy i znaków. Krzysztofowi Pomianowi w darze* (539–548). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Górniak, K. (2014). Jak przetłumaczyć samego siebie? O dwujęzyczności w *Tablicy z Maccondo...* Stanisława Barańczaka. W: M. Kresa (red.), *Młodzi o języku* (67–78). Warszawa: Instytut Języka Polskiego UW.
- Guz M. (2006). *Słowa w lustrze: pleonazm – semantyka – pragmatyka*, Agnieszka Małocha-Krupa, Wrocław 2003 [recenzja], *Prace Językoznawcze*, 8, 132–137.
- Hougaard, A. (2005). Conceptual disintegration and blending in interactional sequences: A discussion of new phenomena, processes vs. products, and methodology, *Journal of Pragmatics*, 37(10), 1653–1685.
- Hussey, M. (red.). (1991). *Virginia Woolf and War: Fiction, Reality, and Myth*. Syracuse Syracuse University Press.
- Kandziora, J. (2001a). “That which is slipping away”: On Exposing the Idiom in Stanisław Barańczak’s “Surgical Precision” (P. Pyrka, tłum.), *Teksty Drugie*, 2012, 1, 172–187.
- Kandziora, J. (2001b). „To, co się wymyka”. O prześwietlaniu idiomu w *Chirurgicznej precyzji* Stanisława Barańczaka, *Teksty Drugie*, 6, 151–164.
- Kandziora, J. (2003a). Między wyobraźnią traumatyczną i geometryczną. Filozoficzne przestrzenie *Chirurgicznej precyzji* Stanisława Barańczaka I, *Pamiętnik Literacki*, 94(2), 125–155.
- Kandziora, J. (2003b). Między wyobraźnią traumatyczną i geometryczną. Filozoficzne przestrzenie *Chirurgicznej precyzji* Stanisława Barańczaka II, *Pamiętnik Literacki*, 94(3), 125–150.
- Kosiński, M. (2007). Teoria metafory pojęciowej a teoria amalgamatów. Rozważania na marginesie analizy *Głosu w sprawie pornografii* Wisławy Szymborskiej. W: A. Libura (red.), *Amalgamaty kognitywne w sztuce* (95–111). Kraków: Universitas.
- Lakoff, G. (1991). Metaphor and war: the metaphor system used to justify War in the Gulf, *Peace Research*, 23(2/3), 25–32.
- Libura A. (2010). *Teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej. Struktura modelu i jego funkcjonalność*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Linde-Usiekniewicz, J. (2017). Amalgamaty pojęciowe w dyskursie o otyłości. W: D. Filar, P. Krzyżanowski (red.), *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe* (455–472). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Linde-Usiekniewicz, J. (2020). Conceptual blends in Polish anti-refugee rhetoric, *Cognitive Linguistics*, 31(4), 647–675. DOI: <https://doi.org/10.1515/cog-2019-0009>.
- Małocha-Krupa, A. (2003). *Słowa w lustrze: pleonazm – semantyka – pragmatyka*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mierzwińska-Hajnos, A. (2014). More than Blends and Compounds. Conceptual Integration Theory behind Plant-Related Linguistic Expressions in Polish and English, *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, 39(2), 65–89.
- Misiak, I. (2007). Stanisława Barańczaka dialog chirurga i demiurga, *Teksty Drugie*, 3, 69–92.
- Mitchell, G.R., McTigue, K. (2007). The US obesity “epidemic”: Metaphor, method, or madness?, *Social Epistemology*, 21(4), 391–423.
- van Nieuwerkerken, A. (2007). Zasady konstruowania zdarzenia w poezji Stanisława Barańczaka. W: J. Dembińska-Pawelec, D. Pawelec (red.), „*Obchodzę urodziny z daleka...*”. *Szkice o Stanisławie Barańczaku* (136–156). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Nieżgoda, T. (2014). Amalgamat POLSKA JAKO CHRYSTUS NARODÓW, *Studia Religiosa*, 47(1), 17–31.
- Pietrych, K. (2007). (...) *gdybym chciał wam powiedzieć to wszystko, o czym milczę* – doświadczenie choroby w *Chirurgicznej precyzji*. W: J. Dembińska-Pawelec, D. Pawelec (red.), „*Obchodzę urodziny z daleka...*”. *Szkice o Stanisławie Barańczaku* (111–135). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego. Pozyskano z: <http://nkjp.pl/> [data dostępu:].
- Pustkowski, H. (1973). Obraz frazeologiczny we współczesnej poezji polskiej. W: S. Skwarczyńska (red.), *Poetyka i stylistyka słowiańska* (82–87). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Reimann, A. (2011). „Z okna na którymś piętrze ta aria Mozarta” – wiersz z muzycznym akcentem, *Pamiętnik Literacki*, 52(3), 113–136.
- Sperber, D., Wilson, D. (2011). *Relewancja. Komunikacja i poznanie*. Kraków: Tertium.
- Tarnogórska, M. (2019). Kugłowanie teorii. Casus Stanisława Barańczaka. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Poetica*, 7, 137–149.
- Trubicka, H. (2011). Stanisław Barańczak jako krytyk języka. Wokół dwóch esejów z tomu *Poezja i duch Uogólnienia, Przestrzenie Teorii*, 16, 133–156.
- Walczak, M. (2013). *Chirurgiczna precyzja* Stanisława Barańczaka wobec problemów tożsamościowych. W: J. Wróbel, A. Latocha, K. Makieła (red.), *Pęknięcia, granice, przemiany: tożsamościowe transgresje w literaturze XX i XXI wieku* (95–104). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Waszakowa, K. (2017). *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Zawisławska, M. (2011). *Metafora w języku nauki: na przykładzie nauk przyrodniczych*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawia się nowe odczytanie wiersza *Chirurgiczna precyzja*, zgodnie z którym jest to nie tylko wiersz autotematyczny, ale również realizacja Barańczakowskiego programu krytyki języka, odniesionej tym razem nie do języka PRL, lecz do oficjalnego politycznego dyskursu militarne USA. Uzasadnieniem dla takiego odczytania jest teza, że tytułowa *chirurgiczna precyzja* nie przywołuje polskiego wyrażenia, lecz jego angielski pierwowzór *surgical precision* i związane z nim wyrażenia *surgical strike* i *precision strike* odnoszące się do precyzyjnych nalotów bombowych. W analizie wykorzystuje się teorię integracji pojęciowej dla pokazania, w jaki sposób Barańczak dekonstruuje angielskie amalgamaty, których przestrzeniami wyjściowymi są wojna i chirurgia, a także w jaki sposób tworzy nowe amalgamaty oparte na odpowiadających im przestrzeniach wyjściowych w polszczyźnie.

JADWIGA LINDE-USIEKNIEWICZ

Katedra Językoznawstwa Ogólnego, Migowego i Bałtystyki

Wydział Polonistyki

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa